

AMSTERDAMSE PIJPVONDSTEN UIT DE EERSTE HELFT VAN DE 17de EEUW GEVONDEN TE 's-GRAVELAND

door Ron de Haan

Als gevolg van de strenge vorst van de afgelopen winter bleek een groot gedeelte van de boomgaarden van het landgoed 'Boekestejn' te 's-Graveland te zijn doodgevroren. Er werd besloten alle aanplant te rooien en de grond om te ploegen om deze te zijner tijd te voorzien van nieuwe aanplant.

De afgelopen twaalf jaar was deze omgeving mijn favoriete zoekgebied voor, in het bijzonder, pijpvondsten. De boomgaarden waren echter niet eerder voor onderzoek toegankelijk. In overleg met de beheerders kreeg ik toestemming ook deze akkers af te zoeken, wat in twee campagnes geschiedde. Het gevonden pijpmateriaal heb ik geïventariseerd om tot een beter inzicht van de frekwentie van de voorkomende merken en pijptypen te komen.

Historie

's-Graveland werd in het begin van de zeventiende eeuw gesticht door enkele gegoede burgers en kooplui uit Amsterdam. In het jaar 1625 verleende de Staten van Holland bij octrooi van 17 maart toestemming om het gebied, bestaande uit een stuk "*ruw hey oft woest velt, gelegen ten Oosten achter Cortenhoeff ter grootte van 5 à 600 morgens*" in cultuur te brengen. Haaks op de te verdelen kavels groef men de 's-Gravelandsevaart, die in verbinding stond met de Vecht. Met trekschuiten werd het afgegraven zand naar Amsterdam vervoerd, waar dit werd gebruikt voor het ophogen van de slappe veenbodem en het bouwrijp maken van terreinen. Op de terugweg namen de trekschuiten huisvuil uit Amsterdam mee, wat gebruikt werd voor het bemesten van de afgegraven gebieden. Wat we hier na driehonderdvijftig jaar van terugvinden zijn de onverteerbare resten, zoals fragmenten van aardewerk, majolica, steengoed, porselein, glaskralen (waaronder produktieafval), knikkers, textielloodjes en natuurlijk ook pijpekoppen.

Het onderzoek

De bekende relatie tussen 's-Graveland en Amsterdam komt van pas bij de interpretatie van het vondstmateriaal. Er zal een duidelijke overeenkomst moeten zijn met de in Amsterdam opgegraven pijpen. Om een betrouwbaar beeld te krijgen van het 's-Gravelandse materiaal werden tijdens de zoekacties alle pijpekoppen verzameld, zowel gemerkt als ongemerkt. Na inventarisatie blijkt niet alleen de diversiteit van merken, maar

 2 *	 2 *	 1	 2
 2	 2 *	 1 *	 2
 2	 1 *	 3	 1
 3 *	 1	 1	 1
 1	 1	 1	 1
 1	 1	 3 *	 3 *
 1	 3 *	 1 *	 5 *
 1	 2 *	 1 *	 1
 1 *	 1 *	 1 *	 2 *
 1	 3 *	 1	 3 *
	 1	 1	 5 *
 4 *	 3	 1	 1 *

Afb. 1.

ook de aantallen per merk informatie te verschaffen.

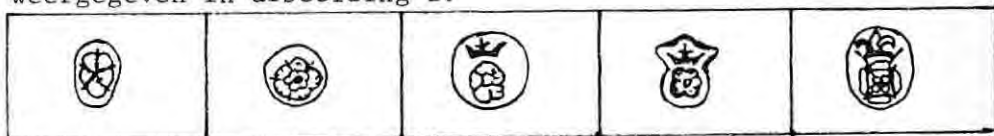
De vondsten

In totaal werden tweehonderdtweeënvijftig pijpen verzameld, die als volgt zijn onder te verdelen:

ongemerkt		79
roosmerk (aan weerszijde van de kop)	10	
roosmerk (hielmerk)	37	
roosmerk, gekroond (hielmerk)	12	
diverse hielmerken	<u>83</u>	
totaal gemerkt		142
niet te determineren		<u>31</u>
totaal		252

Een aantal pijpen zijn niet te determineren omdat de hiel geheel ontbrak, of omdat de kwaliteit van het hielmerk te slecht is. Zanderige grond conserveert pijpaaarde meestal slecht. Soms zijn zelfs de glaasstrepen niet meer waarneembaar.

Het aandeel van de ongemerkte exemplaren is zeer groot. Zoals valt te verwachten bij pijpen uit de eerste helft van de 17de eeuw scoren ook de diverse roosmerken hoog. Een aantal is weergegeven in afbeelding 2.

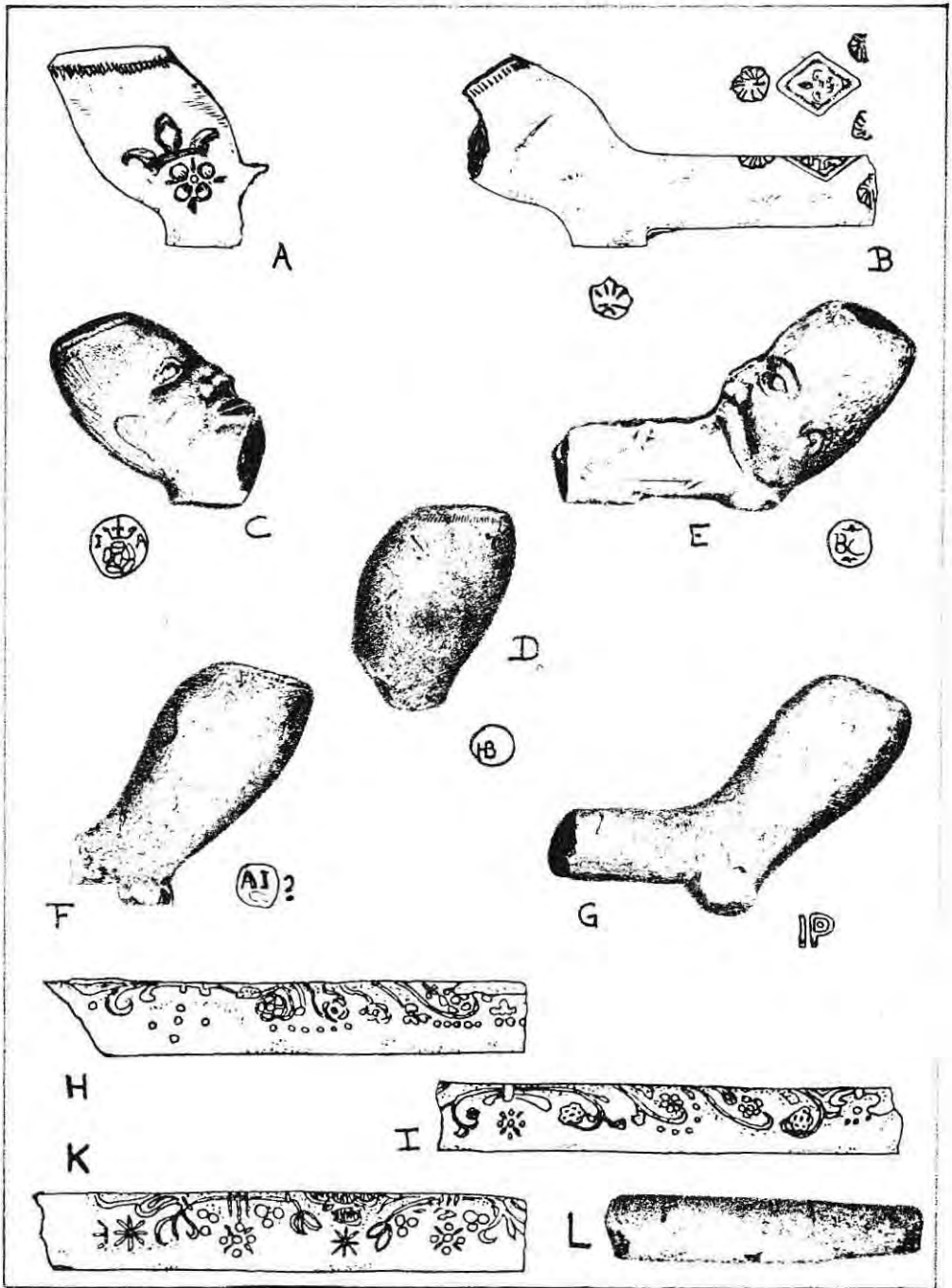
afb.2.

Drieëntachtig pijpen zijn gemerkt (afb.1.) Het overzicht geeft naast het merk ook het aantal gevonden exemplaren. Het sterretje duidt aan, dat het betreffende merk ook in Amsterdam is gevonden.

Bij een aantal merken wil ik iets langer stilstaan.

Een roosmerk op beide kanten van de kop wordt veelvuldig in Amsterdam gevonden. De akkers van 's-Graveland leverde er tien op. Zeldzaam is echter de combinatie van de tudorroos met de kroon (afb.3A).

Het merk 'rad' (afb.3B) komt niet alleen op de hiel van het pijpje voor, maar ook op de steel rondom een fleur-de-lis. Waarschijnlijk wordt dit op de steel nog enige malen behaald. Twee pijpen zijn gemerkt met een gekroonde roos en de initialen IA. De ene is glad en de andere is een Jonaspijp van zeer goede kwaliteit (afb.3C). In Amsterdam komt dit merk frekvent voor. De vorm van het pijpfragment met het merk HB (afb.3D) wijkt sterk af van het Amsterdam/Gouda type. De bolling is veel sterker en is waarschijnlijk in Leiden gemaakt.

Afb. 3.

Bij de Jonaspip (afb.3E) is nog een stukje van de walvis zichtbaar. Twee gladde pijpen zijn eveneens van het merk BC voorzien. Parallellen zijn bekend uit Amsterdam. Drie pijpen zijn gemerkt met de letters AI. Twee exemplaren doen qua vorm Amsterdam of Gouda vermoeden als produktieplaats. Het derde pijpje (afb.3F) is zeer markant van vorm. Vergeleken met andere vondsten kan met grote zekerheid worden aangenomen, dat deze te Utrecht werd vervaardigd. Het merk is overigens niet erg duidelijk. Ook een fraai voorbeeld van Utrechtse makelij is de pijp gemerkt met IP (afb.3G). Tussen het vondstmateriaal zaten veel steelfragmenten. Een drietal versierde fragmenten staan afgebeeld (afb.3H,3I,3K). De motieven zijn afgeleid van de Franse lelie met diverse ranken, appeltjes en bloemen. Tenslotte een afgeschuind steelfragment (afb.3L). De pijp is kennelijk indertijd gebroken en de eigenaar vond het nog niet nodig deze weg te gooien. Hij nam genoeg met een kortere pijp. Behalve pijpmateriaal werden ook enige fragmenten van pijpenpotten (potten waarin de pijpen gebakken werden) aangetroffen. De platte vorm van de twee poten duidt op zeventiende eeuws materiaal. Later werden de poten puntig.

Konklusie

Ondanks het feit dat het vondstmateriaal uit 's-Graveland voor een nauwkeurig onderzoek relatief gering is, kunnen we er een aantal gevolgtrekkingen uit maken. Ten eerste kunnen we stellen dat er inderdaad overeenkomst is tussen de 's-Gravelandse en Amsterdamse vondsten. Het blijkt dat tweeëntwintig van de zevenenveertig merken (48%) in de afgelopen jaren ook in Amsterdam zijn opgegraven. In aantallen pijpen is dit zelfs 60% (vijftig van de drieëntachtig exemplaren). De roosmerken zouden dit percentage nog kunnen vergroten, maar deze zijn niet in het onderzoek betrokken. Van geen van de merken valt evenwel met stelligheid te zeggen dat ze ook inderdaad in Amsterdam zijn vervaardigd. Dit geldt overigens ook voor de meeste in Amsterdam opgegraven pijpen. Het ontbreken van gemerkt produktieafval, het onvoltooide archiefonderzoek en de nog niet afgeronde inventarisaties van de verzamelde merken maken definitieve konklusies over de Amsterdamse produkten nog niet mogelijk. Ook zal de invloed van de niet-Amsterdamse pijpen op de Amsterdamse pijpenmarkt (de 'importen') grondig bestudeerd moeten worden, alsmede de distributie (het verkooppatroon) in de stad. Werden de pijpen

bij de detailhandel (winkel) per stuk gekocht of in kleine aantallen of kocht men bijvoorbeeld een dozijn pijpen, van hetzelfde merk, tegelijk van de handelaar die ze aan de deur uitventte?

De antwoorden op deze vragen kunnen aantonen waarom de samenstelling en aantallen van de merken per buurt (vondstkomplex) verschillen.

Wat wel duidelijk wordt is, dat er enige merken in velerlei varianten gezet zijn. Zie bijvoorbeeld de merken BC en RW. Hiervoor komen de verschillende pijpenmakers met dezelfde initialen in aanmerking. Daarnaast is de kans groot dat één pijpenatelier diverse, iets van elkaar afwijkende, stempeltjes gebruikte.

Speciale dank gaat uit naar de heren J. Windhorst en J. van Arkel voor hun welwillende toestemming hun terreinen voor onderzoek open te stellen.

Geraadpleegde literatuur:

- Duco, D.H., De kleipijp in de 17e eeuwse Nederlanden. British Archaeological Reports International Series 106, 1981.
- Meulen, J. van der en H. Tupan, De Leidse tabakspijpmakers in de 17e en 18e eeuw. Stubeg, Hoogezand, 1980.
- Smiesing, P.K., Utrechtse pijpenmakers. Pijpelogische Kring Nederland, 1e jrg. nr.1, blz. 2, 1978.
- Tromp, H., en J. Six. De buitenplaatsen van 's-Graveland. Kerckebosch, Zeist, 1975.

TENTOONSTELLING

Ter gelegenheid van het verschijnen van het boek "De 'Gouwnaars' van Alphen aan den Rijn", geschreven door J. van der Meulen, is vanaf begin september tot eind oktober, op Rijnkade 11 te Alphen aan den Rijn, een bescheiden tentoonstelling ingericht over de plaatselijke pijpenmakers en hun produkten. Aan de hand van oude literatuur, archivalia en bodemvondsten zal een overzicht worden gegeven van dit belangrijke productiecentrum, dat in de 18de eeuw een geduchte konkurrent was van Gouda.

De expositie is ingericht in de oudheidskamer van de Historische Vereniging Alphen, die zich bevindt in een winkelpand. Dit betekent dat de openingstijden gelijk zijn aan de winkelstijden en dat het 's-zondags gesloten is.